

УДК 002.2:398]"1917/1918":025.17(477.411)

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).26-34

Альона Хайло,

науковий співробітник відділу ретроспективної бібліографії

Книжкової палати України,

e-mail: biblio@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1216-7399>**Видання фольклористичних праць 1917—1918 років
у спецфонді Книжкової палати України: книгознавчий аспект**

У дослідженні розглянуто фольклористичні видання 1917—1918 рр., котрі зберігаються у спецфонді Книжкової палати України — не відокремленій частині фонду Державного архіву друку 1917—1976 рр., що містить видання, заборонені органами цензури. Проаналізовано як суто фольклористичні розвідки, так і праці, в яких фольклористика межує з історією, літературознавством чи біографічними дослідженнями. Проведено статистичний аналіз фольклористичних праць: за кількістю видань загалом, за місцем видання, видавництвом. Здійснено книгознавчий аналіз фольклористичних видань, зокрема розглянуто не лише змістовий складник книг, а й взірці тогочасної критики: основним джерелом рецензій було обрано часопис "Книгарь. Літопис українського письменства", який випускало Товариство "Час" у Києві від вересня 1917 р. до березня 1920 р. Розглянуто імена авторів, зокрема здійснено пошукову роботу з розшифрування криптонімів і псевдонімів, інформації щодо маловідомих чи невідомих імен. Окрім того, проведено дослідження пізніших і сучасних перевидань аналізованих праць. Зосереджено увагу на ілюстраціях до видань та іменах ілюстраторів, а також здійснено огляд останніх наукових публікацій, присвячених вивченню видавничої справи 1917—1918 рр. і фольклористичним працям, в яких досліджено фольклористичну діяльність авторів книг чи безпосередньо книги, що зберігаються у спецфонді Книжкової палати України. Крім відомих і вивчених постатей та їхнього доробку (М. Сумцов, М. Драгоманов, А. Кащенко, Н. Григорійів) поміж аналізованих видань авторка виявила малодосліджені імена та праці (Я. Довбищенко, С. Шелухін, Г. Коваленко). Пропонувану розвідку можна назвати міждисциплінарною, адже вона охоплює межі книгознавства, бібліографії та фольклористики.

Ключові слова: фольклористика, фольклор, спецфонд, Книжкова палата України, "Книгарь", книгознавство, фольклористичні видання, фольклористичні праці

У попередній статті, опублікованій у журналі "Вісник Книжкової палати"¹, здійснено огляд видань фольклорних текстів 1917—1918 рр., що зберігаються у спецфонді Книжкової палати України. У пропонованій розвідці розглянуто фольклористичні праці того самого періоду. Проаналізовано як дослідження фольклору (у широкому розумінні, тобто не лише суто народних текстів, а й різноманітних елементів народної культури взагалі), так і праці, цілком або частково присвячені діяльності фольклористів.

Об'єкт дослідження: спецфонд Книжкової палати України.

Предмет дослідження: видання фольклористичних праць 1917—1918 рр., які зберігаються у спецфонді Книжкової палати України.

Постановка проблеми: вивчення частини спецфонду Книжкової палати України, яку складають видання фольклористичних досліджень, а саме їх огляд видань як з точки зору фольклористики, так і книгознавства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Поміж фольклористичних праць 1917—1918 рр., що зберігаються у спецфонді Книжкової палати України, є досліджені й маловідомі видання. Розвідки знаних науковців, які зробили вагомий внесок у вивчення фольклору й народної культури, наприклад, М. Сумцова чи М. Драгоманова, безперечно, активно ви-

вчаються. Їхню діяльність і публікації досліджують фахівці різноманітних напрямів: фольклористи, історики, культурологи, літературознавці. Попри значну кількість матеріалів, присвячених діяльності та науковому доробку цих діячів, виокремимо найвагоміші роботи, що лежать у площинах фольклористики чи її історії.

Постатям М. Сумцова й М. Драгоманова приділяє увагу фольклорист та етнограф М. Дмитренко, який досліджує фольклористичну й етнографічну спадщину науковців, підходить, методи й погляди, яких вони дотримувалися. Діяльності вчених присвячено окремі статті ("Михайло Драгоманов — дослідник фольклору" [10], "Видатний український народознавець Микола Сумцов" [8]) і розділи або частини праць з історії фольклористики ("Українська фольклористика II пол. XIX ст.: школи, постаті, проблеми" (2004) [11], "Культурно-історична школа в українській фольклористиці: від романтизму до позитивізму" [9]).

Ґрунтовне дослідження наукової спадщини М. Сумцова та його біографії подає О. Мандебура-Нога у праці "Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності" (2011) [26]. Учена присвятила окремий розділ огляду публікацій — від найперших до найновіших, — що висвітлюють його життєвий і науковий шлях. Дослідниця розглядає постать М. Сумцова також в інших наукових роботах, зокрема дисертації та статтях [25; 27].

У збірці вибраних праць М. Сумцова, присвячених Слобожанщині, міститься дві ґрунтовні роз-

¹ Вісник Книжкової палати. — 2019. — № 6. — С. 37—43; № 7. — С. 33—40.

відки етнографа та краєзнавця М. Красикова: передмова "Вдячний син Слобожанщини. Микола Сумцов — дослідник і громадський діяч краю" та післямова "Сумцов і ми" [39]. Автор подає його докладну біографію, огляд основних праць і діяльності, а також порушує питання місця М. Сумцова в українській науці, сприйняття його особистості та наукової спадщини сучасниками.

Науковому доробку М. Драгоманова присвячено розвідки О. Наумовської, яка аналізує погляди вченого на різноманітні фольклорні явища та його фольклорну спадщину загалом [30; 31; 32].

Я. Гарасима розглядає фольклористичні праці М. Драгоманова, приділяючи найбільше уваги питанню методології вченого та концепціям, які він обстоював [2; 4]. Ґрунтовний аналіз наукового підходу М. Драгоманова дослідник також подає в окремому розділі праці "Нариси до історії української фольклористики" (2009) [3].

Л. Козар у розвідці з історії фольклористики вивчає стан і розвиток української фольклористики кінця XIX — початку XX ст. загалом крізь призму діяльності цілої когорти вчених, окремих наукових об'єднань, а також аналізує основні осередки розвитку народознавчої науки [19].

Малодослідженими або зовсім не дослідженими є фольклористичні праці науковців, поле зацікавлення яких зазвичай перебувало поза межами фольклористики чи етнографії. З-поміж них виокремимо А. Кащенко, насамперед відомого як письменника та автора книги, що, за словами В. Чемериса, стала першим українським виданням, випущеним на Придніпров'ї ("Жар-птиця, або З паном не братайся, в прийми не бери і жінці правди не кажи", 1883) [44]. Згодом з-під пера А. Кащенко вийшла низка різножанрових художніх творів, в яких оспівувалися часи козаччини та Січі. Відповідно, основний масив досліджень, присвячених діяльності письменника, лежить у площині літературознавства. Авторці вдалося віднайти лише кілька сучасних фольклористичних праць, присвячених А. Кащенку, проте вони межують із літературознавством. Г. Корицька, яка активно вивчає літературну спадщину письменника, в окремих розвідках приділила увагу фольклорному складникові його творів [21; 22] та етнографічній діяльності [20].

У фонді також зберігаються фольклористичні видання, котрі також вважаємо недостатньо дослідженими. Причина, на нашу думку, полягає в тому, що їхні автори більш відомі діяльністю в інших наукових сферах, а фольклористичні розвідки були радше винятком у доробку вчених. Зокрема, О. Грушевський насамперед знаний як історик, літературознавець і викладач, однак майже невідомі його фольклористичні праці та етнографічні розвідки. Н. Григорієв відомий як педагог та історик, а С. Шелухін — як громадський діяч та правник, і, відповідно, його наукові праці здебільшого присвячені саме праву. Крім того, власне й постать С. Шелухіна є малодослідженою, як і Г. Коваленка та Я. Довбищенка (особливо останнього, про діяльність якого не вдалося знайти окремих роз-

відок, лише побіжні згадки в дослідженнях про інших особистостей чи історичні події). Про вивчення фольклористичних праць учених не йдеться взагалі.

Огляд книгознавчих розвідок, в яких проаналізовано видання 1917—1918 рр., авторка здійснила в попередній статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. На другу половину XIX — початок XX ст. припадає розквіт української фольклористики та етнографії. Вчені проводили активну збиральницьку діяльність, результати якої виходили друком у великих збірках різножанрових фольклорних текстів, здійснювали фольклористичні дослідження та створювали монументальні наукові праці. Саме в той період формувалися науковий апарат і теоретична база фольклористики та етнографії.

Як зазначено в попередній статті авторки, у спецфонді Книжкової палати України за 1917—1918 рр. фольклористичні дослідження та фольклорні видання складають невелику частину: лише 60 одиниць, 13 з яких — фольклористичні дослідження. Саме ці видання й становлять предмет пропонованої розвідки.

Більшу частину (6 видань) випущено київськими видавництвами "Час" (1), "Криниця" (2), "Дзвін" (1), "Шлях" (2). Ще 4 праці видрукувало в Черкасах видавництво "Січ". По 1 розвідці опублікували харківське видавництво "Союз" та "Нова громада". Останню працю надруковано в Катеринославі.

Зауважимо, що 5 із 13 досліджень належать перу професора М. Сумцова: "Вага і краса української народної поезії" (вид. 2-ге, 1917), "Українські співці й байкари" (вид. 2-ге, 1917), "Слобідсько-українські історичні пісні" (вид. 2-ге, 1918), "Старі зразки української народної словесності" (1918), "Слобожане" (1918). Перші три видання, згідно з бібліографічним покажчиком праць М. Сумцова, вперше було видано 1910 р. ("Вага і краса української народної поезії", "Українські співці й байкари") та 1914 р. ("Слобідсько-українські історичні пісні") [28]. У процесі роботи також було виявлено, що другого видання праці "Вага і краса української народної поезії" у згаданому покажчику немає. Всі розвідки, крім останньої, випустило черкаське видавниче товариство "Січ", а працю "Слобожане" — харківське видавництво "Союз".

Коло зацікавлень М. Сумцова було надзвичайно широким — фольклористика, етнографія, література та літературознавство, археологія, мистецтвознавство, шевченкознавство, славістика, педагогіка, музикознавство. Науковець не обмежував себе концепцією однієї школи, застосовуючи різноманітні методи дослідження та наукові теорії залежно від того, яке саме явище висвітлював. Праці харківського професора здобували високі оцінки його сучасників і послідовників, зокрема М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, Д. Багалія, Ф. Колесси, А. Лободи, А. Кримського, С. Єфремова, В. Дашкевича, О. Дея [8].

Із зазначених видань найповніше широту зацікавлень і плюралізм поглядів М. Сумцова ілюструє видання "Слобожане", яке побачило світ у серії "Культурно-історична бібліотека" за редакцією історика Д. Ба-

галія. Працю присвячено всебічному дослідженню Слобожанщини: від історичних відомостей про заселення етнографічного регіону та опису загального портрета його жителів до класового поділу суспільства; від етнографічних особливостей і фольклору (житло, побут, їжа, промисли, повсякденність і свята, родинна обрядовість, світогляд і вірування, медицина) до висвітлення питання стану науки й мистецтва, преси й театру. Є також розділи, що містять відомості про етнографічні та церковні музеї, і розділ, присвячений етнографам та фольклористам, діяльність яких була пов'язана саме з вивченням явищ (фольклорних чи етнографічних) слобожанського етнографічного регіону. Автор наводить не лише відомості про основні праці науковців, а й стислі біографічні довідки. Крім того, в "Коротких додатках" дослідник подає добірку різнопланових фактів про Слобожанщину, зібраних на основі документів і газет різних років (наприклад, дані про кількість населення, назви газет 1869 р., статистику грамотності населення 1913 р., записи народних обрядів тощо) [42]. Видання також містить велику кількість ілюстрацій — фотографій, репродукцій і графічних творів.

"Слобожане" — надзвичайно ґрунтовна розвідка, що є цінним джерелом для сучасних істориків та етнографів. Це одна з небагатьох праць М. Сумцова, котра зазнала кількох перевидань у нинішній час. У 2002 р. праця вийшла друком у харківському видавництві "Акта" за редакцією літературознавця, доктора філологічних наук Л. Ушкалова, з перед- і післямовою В. Фрадкіна, одного з укладачів бібліографічного покажчика праць М. Сумцова. У передмові зазначено, що розвідку цілком справедливо можна назвати енциклопедичною, а для М. Сумцова ця праця була "заповітом живим і ненародженим моїм землякам, слобожанам на Україні і не на Україні суцям", як писав автор у своїх "Спогадах" [48, с. 6]. У порівнянні з оригінальним у виданні 2002 р. здійснено мовне редагування, про що зазначено в макеті анотованої картки, та вміщено лише кілька ілюстрацій із видання 1918 р. Перевидання доповнено бібліографічним покажчиком, складеним із підрядкових приміток. У 2008 р. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна підготувала збірку вибраних праць М. Сумцова "Дослідження з етнографії та історії культури слобідської України", до якої увійшло й дослідження "Слобожане" [39]. На відміну від попереднього текст не зазнав редагування, адже всі праці репродуковано (в окремих відтворено навіть старий правопис). Збережено й відновлено (наскільки можливо) також ілюстрації. Упорядник, автор передмови, післямови та приміток — харківський етнограф і фольклорист М. Красиков. Видрукувало книгу видавництво "Атос" у Харкові. Ще одне перевидання побачило світ 2017 р. у приватному видавництві С. Г. Рожка.

Працю М. Сумцова "Українські співці й байкарі" присвячено кобзарям, бандуристам, лірникам і байкарям. А. Лобода в "Книгарі" дає таку характеристику розвідці: "Короткий, але яскравий, популярний нарис

історії і сучасного стану українських співців, оброблений на підставі широкого знання" [24]. Автор розпочинає розвідку з дослідження ремесла співців ще за княжої доби, після чого переходить до творчості кобзарів, бандуристів і лірників — виводить генезу, описує історичний розвиток і сучасний стан. Учений також розглядає музичні інструменти співців та їхнє походження. Дослідженню творчості байкарів присвячено незначну частину праці.

У розвідках "Вага і краса української народної поезії", "Слобідсько-українські історичні пісні", "Старі зразки української народної словесности" досліджено саме фольклорні тексти крізь призму їх історичного, духовного та культурного значення. Проте кожна з цих праць має певні особливості. "Вага і краса української народної поезії" ґрунтується на вивченні форми та текстурального втілення творів, їх духовної та культурної ролей. Дослідник аналізує не лише народну творчість, а й авторську, на яку вплинув фольклор: окремі поезії Т. Шевченка, І. Котляревського та Г. Сковороди. Власне, М. Сумцов був одним із перших, хто висвітлював "етнографічне підложжя" творчості відомих українських авторів [40]. З літературознавством переґукується також і розвідка "Старі зразки української народної словесности", дослідження фольклорних текстів в якій відбувається крізь призму пам'яток світської та релігійної літератури княжої доби ("Слово о полку Ігоревім", літописи, життя святих, церковні устава та правила тощо), окремих збірок поезій пізніших часів, козацьких літописів і польських анналів (XVI—XVII ст.) [42]. Зокрема, вчений відшукує в цих пам'ятках свідчення побутування пісень, замовлянь, інших фольклорних жанрів, як прями згадки, так і опосередковані вказівки — художні засоби та прийоми, характерні саме для народних уснопоетичних текстів. Наприкінці автор аналізує чотиритомну фольклорну збірку "Собрание русских простых песен с нотами" (1776—1795) В. Трутовського, до якої також увійшли й українські народні пісні.

На відміну від попередніх двох розвідок про пісенність, побудованих як суцільний текст, працю "Слобідсько-українські історичні пісні" структуровано інакше. Її поділено на розділи, кожен з яких присвячено окремим історичним пісням чи думам (наявна також передмова): 1. Пісні про слобідсько-українську колонізацію; 2. Дума про Івана Сірка; 3. Пісня про Романа Сірка; 4. Дума про Сірчиху і сина її Петра; 5. Пісня про слобідську гусарію; 6. Пісня про Капниста [42]. Розвідка базується на дослідженні територіальних відмінностей української народної творчості залежно від етнографічного регіону. Аналізуючи регіональні відмінності фольклорних текстів, М. Сумцов також намагався пояснити зв'язки народної творчості з місцевими особливостями життя та історичними подіями. Останнім вчений приділяє чи не найбільшу увагу й, окрім власне дослідження структури та складових частин народних творів, подає в кожному розділі розгорнуті історичні довідки і описи, які підкріплює фрагментами фольклорних текстів.

Поміж фольклористичних праць фонду є й такі, що межують з історичними дослідженнями. Перша — "Неволя бусурманська в українській народній поезії" (1917) — належить відомому на той час письменнику А. Кашенку, другу — "Історія України в народніх думках та піснях" (1918) уклад Н. Григоріїв під псевдонімом Григор'єв-Наш. До цієї категорії входять розвідки М. Драгоманова "Про українських козаків, татар та турків" (1917) та "Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)" (1918).

А. Кашенко глибоко захоплювався козацькою та добою Запорозької Січі, про що яскраво свідчить його творчий доробок — історичні повісті та оповідання, присвячені подіям XVI—XVII ст., героями яких є реальні історичні персони. Хоча популярність А. Кашенку принесли саме художні твори, що зазнали кілька превидань, проте в його доробку є також історична та історико-географічна публіцистика. Зокрема, письменник не міг оминати увагою і фольклор — українські історичні пісні та кобзарські думи — пласт народної творчості, що віддзеркалював козацький період нашої історії. Розвідка "Неволя бусурманська в українській народній поезії" вийшла в друкарні І. Вісмана та І. Мордхилевича в Катеринославі, де побачили світ й інші книги А. Кашенка, зокрема художні твори. Однак від початку 1917 р. письменник видавав праці власним коштом, а згодом заснував видавництво [43]. Враховуючи рік виходу розвідки у світ — 1917, можемо припустити, що її надрукувало видавництво А. Кашенка.

У праці "Неволя бусурманська в українській народній поезії" письменник дослідив тематичний цикл творів українського фольклору про поневолення людей татарами, розглянувши такі сюжети та мотиви: підневільна дорога до Криму, викуп, запорожці в неволі, втеча, покарання за втечу, доля жінок-невільниць. Фольклорні жанри, на яких базується дослідження, — думи, історичні та козацькі пісні. Уснопоетичні народні твори письменник "поєднував історичними справами та ілюстрував гарними малюнками в тексті" [1].

Розвідка Н. Григорієва "Історія України в народніх думках та піснях", випущена київським видавничим товариством "Криниця", охоплює межі не лише історичної науки та фольклористики, а й педагогіки, адже передмова містить поради вчителям історії. Зокрема, автор зазначає, що навчання дітей історії має "запалити їх любов'ю до своєї нації" [6, с. 281], і чи не найкраще для цього підходять народні тексти (які свого часу вплинули на формування його національної свідомості). За наповненням книга нагадує збірку фольклорних текстів, однак певні ознаки відрізняють її від решти подібної літератури, зокрема: 1) пояснення та історичні довідки, які додано до народних текстів; 2) тексти систематизовано не за жанром, а хронологічно, відповідно до історичних періодів (часи доісторичної та княжої доби, козацьчина, Хмельниччина, Руїна, скасування Січі та козацтва, рекрутчина, панщина та її скасування, чумаччина). Думи та історичні пісні вчений відбирав з низки джерел, список

яких навів у праці: "Киевская старина", "Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Т. 1—2", "Огляд українсько-руської народної поезії Ф. Колесси", "Труды этнографическо-статистической экспедиции" П. Чубинського, "Записки наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові", збірки народних пісень, упорядкованих М. Лисенком, "Чумацькіє народніє песни" І. Рудченка, "Запорожская Старина" І. Срезневського та інші [18]. Під час роботи Н. Григоріїв опрацьовував велику кількість матеріалів, обираючи наймонументальніші фольклористичні видання, які були йому доступні. Згідно з післямовою, укладач не лише відбирав тексти з окремих збірок, а й перевіряв, опрацьовував та порівнював різні варіанти, аби "звести їх до купи, взявши з кожного те, що найправдивіше та найкраще освітлює той чи інший історичний час" [18]. Н. Григоріїв зауважує, що задля "ясності та легкості" подекуди вставляв чи змінював слова, котрі позначав курсивом. Така синтетичність текстів певним чином зменшує їх цінність для фольклористів, проте праця залишається вагомою та значущою.

У 1993 р. київське видавництво "Веселка" передрукувало розвідку з видання 1918 р., випустивши її в серії "Українське відродження". До книги додано велику кількість ілюстрацій роботи В. Лопати — українського графіка, живописця та гравера [34]. Художника відрізняють оригінальний стиль і копійкий підхід до відтворення історичної дійсності, що позначилося й на ілюстраціях до "Історії України в народніх думках та піснях". Редактором видання й упорядником ілюстрацій був поет-пісняр А. Демиденко. У 2011 р. книга знову побачила світ — за виданням 1993 р. — на замовлення Держкомтелерадіо до 20-річчя незалежності України. Випустило її те саме видавництво, але якість друку була значно вищою (найвирзніше це помітно на ілюстраціях). Проте є й інші відмінності: упорядником стала О. Лисенко, якій також належить післямова — біографічна розвідка про Н. Григорієва. Цікаво й те, що, як зазначено на звороті титульного аркуша, видання "адаптоване". В післямові укладачі пояснили: "...за дев'яносто років, які минули від часу створення цієї книжки, трактування української історії, самий підхід до проблемних її вузлів змінився, історична наука не стояла на місці. Саме тому текст зазнав незначної адаптації" [6, с. 281]. Хоча сказати напевно, що саме зазнало змін, доволі важко. Ще раз розвідку було перевидано поточного року київським видавництвом "Центр навчальної літератури". Проте книга значно скромніша за попередні: в ній немає жодних ілюстрацій, перед- чи післямови, гірша якість друку та паперу [5].

Перше видання праці М. Драгоманова "Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)" побачило світ у Женеві 1881 р. У фонді зберігається друге видання, випущене 1918 р. київським видавництвом "Криниця". Спираючись на тексти історичних і соціально-побутових пісень, учений аналізує громадське життя й світогляд українського народу в період від середини XVIII і майже до кінця XIX ст.

Праця є продовженням однієї з попередніх робіт М. Драгоманова, а саме "Исторических песен мало-русского народа. С примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова", яка вийшла друком 1874 р. "Исторические песни..." мали складатися з п'яти частин: 1. Пісні віку княжого й дружинного (або вояцько-боярського од IX до XV ст.); 2. Пісні віку козацького (од кінця XV до кінця XVIII ст.); 3. Пісні віку гайдамацького (XVIII ст. найбільш на правім боці Дніпра); 4. Пісні віку кріпацького й рекрутського (з кінця XVIII ст.); 5. Пісні про волю (в Австрії від 1848, у Росії від 1861 р.). Проте надруковано було лише першу частину, другу — тільки до половини, а на початку 1876 р. М. Драгоманов вимушений був виїхати з Росії. Того самого року вийшов Емський указ, що остаточно унеможливив видання всіх частин праці. "Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)" укладено за тим самим принципом, що й "Исторические песни...", аби й справді продовжити надруковані розділи першої розвідки. Тому до неї увійшли пісні про кінець козаччини (1709—1775) й пісні віку кріпацького та рекрутського про волю й грошове панство — тобто про громадські справи XVIII і XIX ст., окрім пісень гайдамацьких [14]. Друге видання, що побачило світ в Україні, відтворено за женецьким 1881 р.

Перше видання розвідки М. Драгоманова "Про українських козаків, татар та турків" вийшло друком у Києві 1876 р. [29]. Надалі працю неодноразово перевидавали (з усього дослідженого масиву вона має чи не найбільшу кількість перевидань — 9 окремих та 2 у збірках). Окремим виданням виходила 1903, 1906, 1909, 1913 (два видання), 1917, 1924, 1991 рр. А 1991 та 2006 рр. надруковано збірки вибраних праць М. Драгоманова, до яких увійшла й ця розвідка. У 1906 р. оприлюднено перше видання, доповнене "Додатком про життя М. Драгоманова" — біографічною розвідкою літературознавця та бібліографа Д. Дорошенка. У фонді зберігається четверте видання саме цього варіанта розвідки: "Про українських козаків, татар та турків: з додатком про життя Драгоманова", видрукуване 1917 р. у Києві видавничим товариством "Час" (попередні три видання — 1906, 1909 та 1913 рр.). На обкладинці зазначено відомості про товариство "Просвіта" в Києві, з чого можна зробити висновок, що видання надрукували за його сприяння. А 1991 р. київське видавництво художньої літератури "Дніпро" обрало книгу 1917 р. для перевидання, про що зазначено на звороті титульного аркуша. Також тут розміщено інформацію про те, що текст подано з якнайповнішим збереженням мови автора [16]. Щодо власне розвідки, то в ній М. Драгоманов досліджує історію України часів козацтва, приділяючи значну увагу боротьбі козаків із турками й татарами, а також нападам останніх і поневоленню, якого часто зазнавали українці. За джерело вчений узяв різножанрові фольклорні тексти, в яких можна знайти відбиток досліджуваної доби — історичні та чумацькі пісні, кобзарські думи "турецького" періоду.

Розвідку С. Шелухіна "Наша пісня" (1918) надруковано в частині 4—5 місячника "Шлях" за квітень—

травень 1918 р., яка згодом вийшла окремим виданням. Рік випуску у світ у брошурі не зазначено, тому спиратимемося на рік надходження до Книжкової палати України. С. Шелухін відомий як правник та громадський діяч, проте коло його зацікавлень було доволі широким: окрім права, політики та громадського життя, вченого цікавила література, медицина, історія, мова, краєзнавство та навіть фольклор. Утім, ці роботи сьогодні майже не досліджені. Відомості про наукову та громадську діяльність С. Шелухіна з'явилися лише в роки незалежної України [13]. У дослідженні "Наша пісня" науковець зосереджує увагу саме на музичному складникові українських народних пісень, обстоюючи думку, що народна музика перевершує авторську "високу", і що слід навіть запровадити її вивчення в школах та консерваторіях. Пісенність і тексти, на думку вченого, — один із найбільших скарбів українського народу, який слід зберігати та вивчати, зважаючи на різноманітність і всеохопність пісенних жанрів, на їхню високу поетичність та милозвучність [45]. Для підкріплення цих думок С. Шелухін звертається до праць М. Гоголя, О. Сєрова, М. Лисенка, В. Белінського, М. Максимовича.

Останні три дослідження присвячено фольклористичній діяльності вчених-етнографів і фольклористів, які зробили вагомий внесок в українську фольклористику. Це розвідки Я. Довбищенка "Михайло Петрович Драгоманів" (1918) та О. Грушевського "З етнографічних студій Ів. Франка" (1918), а також праця Г. Коваленка "Наші перші народолюбці і письменники-поети" (1918), надрукована під псевдонімом Гр. Гетьманець (Гр. Сьогобочний). Дослідження О. Грушевського найвужче, позаяк у ньому розглянуто суто етнографічний доробок І. Франка (враховуючи термінологію тих часів, йдеться й про фольклористику), біографія охоплює лише основні факти, тоді як у праці Я. Довбищенка спочатку подано повну біографію М. Драгоманова, і лише в другій частині досліджено його наукову діяльність. Праця А. Коваленка є найширшою, адже проаналізовано і біографії, і діяльність низки відомих постатей.

Розвідка О. Грушевського вийшла друком у київському видавництві "Шлях". Автор, як зазначалося, не зосереджує увагу на біографії І. Франка, натомість аналізує основні етнографічні праці письменника, розглядає його методологію, підходи та погляди. На жаль, доробок О. Грушевського є маловивченим. Серед сучасних розвідок, присвячених ученому та його діяльності, наявні лише загальні біографічні статті, аналіз окремих праць з історіографії та історії. Розвідок саме про етнографічну та фольклористичну спадщину авторці віднайти не вдалося. Брак ґрунтовних досліджень постаті О. Грушевського та його наукового доробку можна пояснити тим, що велика кількість авторів насамперед вдаються до порівнянь зі старшим братом — М. Грушевським. Таке зіставлення призвело до того, що роботи молодшого брата та його внесок в українську науку почали сприймати як "менш вагомий" [33]. Автори публікацій, присвячених О. Грушевському, повсякчас

зазначають, що він "...молодший брат видатного українського історика і державного діяча М. С. Грушевського" [35, с. 238]. Окрім того, у радянський період ім'я вченого та його наукова спадщина були викреслені з вітчизняної історії. Як стверджують окремі дослідники, перу О. Грушевського належить понад сотню наукових праць [33; 35]. Проте якщо переглянути список періодичних видань, в яких друкувався вчений, та врахувати численні установи, що запрошували його до співпраці (Товариство допомоги літературі, науці та штуці, Імператорське російське військово-історичне товариство, Історичне товариство "Таврія", Українське літературно-художнє товариство, Українське історично-філологічне товариство у Празі, Головне управління мистецтв і національної культури, Товариство шкільної освіти та багато інших [23]), можемо припустити, що публікацій було значно більше. До того ж спектр зацікавлень О. Грушевського був доволі широким: історія України, історіографія, етнографія, народознавство, фольклористика, історія української літератури. Науковець також є одним із розробників концептуальних засад розвитку української архівної та бібліотечної справи [35]. Тож праці О. Грушевського, розпорошені по архівах і різних періодичних виданнях, комплексно, у відриві від некоректних порівнянь, на жаль, не досліджувалися, і цей доробок насправді є маловивченим.

Знайти інформацію про Я. Довбищенка авторці майже не вдалося, за винятком невеликої статті в газеті "Дзеркало тижня" (вип. 42 від 2017 р.) [46] історика В. Шуйського та побіжних згадок у кількох історичних розвідках про революційні події 1917—1920 рр. Я. Довбищенко був активним громадським та політичним діячем Харківщини, журналістом, головним редактором газет "Робітник" та "Нова Громада" (очолював її разом із М. Плевако та М. Панченком). Його праця "Михайло Петрович Драгоманів" вийшла в Харкові виданням газети "Нова Громада". Автор докладно оповідає про життєвий шлях діяча, окреслює напрями його діяльності, а також наводить оцінки наукового доробку, надані іншими вченими. Праця складається з таких розділів: 1. Молоді літа Драгоманова; 2. Драгоманов у Київському університеті; 3. Діяльність Драгоманова до еміграції; 4. Діяльність Драгоманова за кордоном та ставлення до неї українського суспільства; 5. Кінець життя ("Хочеться жити і працювати"); 6. Оцінка сучасниками діяльності Драгоманова; 7) Сучасна оцінка Драгоманова; 8) Вплив Драгоманова на російську політичну думку; 9) Драгоманов і єврейська справа; 10) Драгоманов як етнограф. Саме через останній розділ книги включено в пропонуване дослідження, адже Я. Довбищенко аналізує основні праці М. Драгоманова, присвячені фольклору та етнографії. У 1919 р. вийшло друге видання книги — перероблене й доповнене — "Михайло Драгоманів, його життя, наукова, політична та громадська діяльність", також видрукуване в Харкові, але вже іншим видавництвом — Обласним союзом споживчих кооперативів Півдня Росії, оскільки 1919 р. газета "Нова Громада" вже не виходила — її ліквідували більшо-

вики, які наприкінці 1917-го захопили Харків. Ще пізніше, 1920 р., відредагована праця увійшла до збірки "Пам'яті Михайла Драгоманова", надрукованої в Харкові до 25-х роковин смерті М. Драгоманова Всеукраїнським державним видавництвом. Упорядником збірки та автором вступного слова був Я. Довбищенко, який тоді вже "відійшов від політики" та займався лише редакторською діяльністю [46].

Працю Г. Коваленка, більш відомого як Г. Коваленко-Коломацький, "Наші перші народолюбці і письменники-поети" надруковано в Києві видавничим товариством "Дзвін". Робота підписана зразу двома псевдонімами автора: Гр. Гетьманець (Гр. Сьогобочний). Твори Г. Коваленка активно видавали впродовж 1917—1918 рр., зокрема літературознавчі та публіцистичні праці. Проте, попри значну кількість розвідок, власне досліджень про вченого небагато, потребує ґрунтовнішого вивчення і його літературознавча спадщина. Праця "Наші перші народолюбці і письменники-поети" складається з двох розділів: 1. Перші дослідники народного життя; 2. Перші письменники-поети наші. Вчений аналізує діяльність (фольклористичну чи письменницьку) низки персоналій: 3. Доленги-Ходаковського, М. Цертелева, М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодяньського, А. Метлинського, П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, М. Петренко, В. Забіли, О. Афанасьєва. Г. Коваленко створює своєрідний нарис історії української фольклористики, адже розглядає діяльність збирачів і дослідників фольклору у хронологічній послідовності, починаючи від З. Доленги-Ходаковського і закінчуючи О. Афанасьєвим. Автор не зосереджується на докладній біографії та життєписах, подаючи лише основні факти, натомість у центрі розвідки перебуває саме збиральницька, дослідницька чи письменницька діяльність зазначених особистостей, їхній внесок у науку та літературу.

Висновки. У спецфонді 1917—1918 рр. зберігається невелика кількість видань фольклористичних праць. Майже половина з цих досліджень належить перу М. Сумцова. Хоча найбільша активність ученого припадає на кінець XIX ст., проте впродовж 1917—1918 рр. він продовжував друкувати свої праці — нові чи перевидання попередніх. Зберігаються у фонді також фольклористичні видання М. Драгоманова (перевидання), О. Грушевського, Г. Коваленка, Я. Довбищенка, Н. Григорієва. Праці присвячені як дослідженню фольклору та народної творчості, так і фольклористичній діяльності конкретних персоналій (одне з таких досліджень можна навіть назвати працею з історії української фольклористики). Цікаво, що можемо прослідкувати певні "крайнощі": окремі з аналізованих праць є доволі відомими, дослідженими й навіть зазнали кілька перевидань на сучасному етапі, а інші твори й донині залишаються маловивченими. Ця тенденція стосується також і постатей авторів.

Отже, протягом 1917—1918 рр. науковці продовжували цікавитися народною культурою та фольклором. Збірок фольклорних текстів виходило значно менше, ніж в другій половині XIX ст., проте видань,

пов'язаних із фольклором, загалом друкували багато. Змінилася лише площина — від збиральництва фольклору, видання фольклорних збірок, учені перейшли до наукових досліджень (базованих на матеріалах, зібраних попередниками). Активно розвивався методологічний апарат фольклористики, науковці розширювали й поглиблювали теорії та методи, які засто-

совували для вивчення фольклору й народної культури. Крім того, дослідники зосередили увагу й на іншому боці фольклористики — її історії: почали з'являтися праці та дослідження, в яких розглядався не лише фольклор, а й теорії та діяльність науковців-фольклористів, аналізувалися їхні погляди на певні явища фольклору чи традиційної культури.

Список використаної літератури

1. *Гасенко П. М.* Неволя бусурманська в українській народній поезії [Текст] / П. Гай // Книгарь. — Київ : Час, 1917. — Ч. 4. — С. 191. — Рец. на кн.: Кашенко А. Ф. Неволя бусурманська в українській народній поезії / А. Кашенко. — Катеринослав : Друк. І. Вісмана та І. Мордхілевича, 1917. — 64 с.
2. *Гарасим Я.* Культурно-історична концепція фольклору в працях Михайла Драгоманова / Я. Гарасим // Молода нація. — 1996. — Вип. 2. — С. 79—109.
3. *Гарасим Я.* Нариси до історії української фольклористики : навч. посіб. / Я. Гарасим. — Київ : Знання, 2009. — 301 с.
4. *Гарасим Я.* Ранні фольклористичні праці Михайла Драгоманова : (питання наук. методу) / Я. Гарасим // Михайло Драгоманов: доба та ідеї : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня смерті письменника / ред. І. Макаровський. — Івано-Франківськ, 1996. — С. 54—67.
5. *Григорій Н.* Історія України в народних думках та піснях / Григор'єв-Наш. — Київ : Центр навч. літ., 2019. — 272 с.
6. *Григорій Н.* Історія України в народних думках та піснях : для серед. та старш. шк. віку / Григор'єв-Наш ; [упоряд. та післямова О. Лисенко] ; худож. В. Лопата. — [Адапт. вид.]. — Київ : Веселка, 2011. — 285, [1] с. : іл.
7. *Григорій Н.* Історія України в народних думках та піснях : для серед. та старш. шк. віку / Григор'єв-Наш ; [ред. і упоряд. іл. А. Демиденко] ; худож. В. Лопата. — Київ : Веселка, 1993. — 271 с. : іл.
8. *Дмитренко М.* Видатний український народознавець Микола Сумцов / М. Дмитренко // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 3. — С. 3—15.
9. *Дмитренко М.* Культурно-історична школа в українській фольклористиці: від романтизму до позитивізму / М. Дмитренко // Матеріали до української етнології. — 2004. — Вип. 4. — С. 202—221.
10. *Дмитренко М.* Михайло Драгоманов — дослідник фольклору / М. Дмитренко // Слово і час. — 2005. — № 6. — С. 12—24.
11. *Дмитренко М.* Українська фольклористика II пол. XIX ст.: школи, постаті, проблеми / М. Дмитренко. — Київ : Сталь, 2004. — 384 с.
12. *Довбищенко Я.* Михайло Петрович Драгоманів : [біогр. та діяльн.] / Як. Довбищенко. — Харків : Газ. "Нова Громада", 1918. — 23 с.
13. *Домбровський О.* До питання про роль інтелігенції в становленні правової науки в Україні [Електронний ресурс] : (до 140-річчя С. П. Шелухіна) / О. І. Домбровський, Я. О. Домбровський // Інтелігенція і влада : Серія: історія. — 2004. — Вип. 3. — С. 147—156.
14. *Драгоманов М. П.* Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880) / М. Драгоманов. — Вид. 2-ге. — Київ : Т-во "Криниця", 1918. — 154 с.
15. *Драгоманов М.* Про українських козаків, татар та турків : історична розвідка : з дод. про життя Михайла Драгоманова / М. Драгоманов ; [авт. біогр. статті Д. Дорошенко]. — Київ : Час, 1917. — Вид. 4-ге. — 50 с.
16. *Драгоманов М.* Про українських козаків, татар та турків : історична розвідка : з дод. про життя Михайла Драгоманова / М. Драгоманов ; [авт. біогр. статті Д. Дорошенко]. — Київ: Дніпро, 1991. — 45 с.
17. *Драгоманов-філософ* : бібліогр. покажчик / упоряд. Н. І. Тарасова. — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. — 139 с.
18. *Історія України в народних думках та піснях* / уложив Григор'єв-Наш. — Київ : Т-во "Криниця", 1918. — 174, II с.
19. *Козар Л.* Розвиток української фольклористики в контексті національного відродження кінця XIX — початку XX ст. / Л. Козар // Матеріали до української етнології. — 2004. — Вип. 4. — С. 245—248.
20. *Корицька Г. Р.* Сторінками краєзнавчої спадщини А. Кашенка / Г. Корицька // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — 2013. — № 3. — С. 92—95.
21. *Корицька Г.* Фольклорні мотиви в історичній прозі А. Кашенка / Г. Корицька // Література. Фольклор. Проблеми поетики. — 2003. — Вип. 15. — С. 118—127.
22. *Корицька Г.* Трансформації фольклорних мотивів у творчості Адріана Кашенка / Г. Корицька // Слово і час. — 2012. — № 1. — С. 65—78.
23. *Костюк І.* Олександр Грушевський та становлення національної науки і вищої школи на початку XX ст. / І. Костюк // Український історик. — 2002. — № 1. — С. 152—155.
24. *Лобода А.* Українські співці і байкари / А. Лобода // Книгарь. — 1918. — Число 9. — С. 537. — Рец. на кн.: Сумцов М. Українські співці й байкари / проф. М. Сумцов. — Вид. 2-ге. — Черкаси : Сіяч, 1917. — 42 с.
25. *Мандебура О.* Проблеми української етнографії в науковій спадщині Миколи Сумцова : дис. ... канд. іст. наук / Мандебура Олена Святославівна. — Київ, 1997. — 198 арк.
26. *Мандебура-Нога О.* Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності / О. Мандебура-Нога. — Київ : ІПіЕНД, 2011. — 276 с.
27. *Мандебура-Нога О.* Творчість Миколи Сумцова як об'єкт дослідження етнологічної науки [Електронний ресурс] : (до 145-річчя від дня народження) / О. Мандебура-Нога // Історія української етнографії : (електрон. зб. статей і матеріалів). — Івано-Франківськ, 2014. — Т. 2. — С. 188—193. — Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/915.pdf>. — Назва з екрана.

28. Микола Федорович Сумцов (1854—1922) : бібліогр. покажч. / уклад.: В. З. Фрадкін [та ін.]. — Київ : Рідний край, 1999. — 251 с.
29. Михайло Петрович Драгоманов : твори : бібліогр. покажч. / упоряд. Н. І. Тарасова. — Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. — 168 с., портр.
30. Наумовська О. Духовна та моральна сутність українців з погляду на їх творчість : (в наук. оцінці М. Драгоманова) / О. Наумовська // Література. Фольклор. Проблеми поетики. — 2009. — Вип. 31. — С. 368—373.
31. Наумовська О. Національна свідомість та національні характери пісенності з погляду М. Драгоманова / О. Наумовська // Література. Фольклор. Проблеми поетики. — 1998. — Вип. 5. — С. 85—90.
32. Наумовська О. Фольклористична спадщина Михайла Драгоманова : дис. ... канд. філол. наук / Наумовська Олеся Владиславівна ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 1999. — 198 с.
33. Пиріг Р. Я. Олександр Сергійович Грушевський // Зневажена Кліо : [зб. ст.] / НАН України, Ін-т історії України. — Київ, 2005. — С. 173—181.
34. Підгора В. П. Лопата Василь Іванович [Електронний ресурс] / В. П. Підгора, П. В. Нестеренко // Енциклопедія сучасної України. — Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=56411. — Назва з екрана.
35. Приходько Л. Олександр Грушевський — дослідник історії України / Л. Приходько // Студії з архівної справи та документознавства. — 2004. — Т. 11. — С. 238—247.
36. Сумцов М. Вага і краса української народної поезії / проф. М. Сумцов. — Вид. 2-ге. — Черкаси : Сіяч, 1917. — 64 с.
37. Сумцов М. Слобідсько-українські історичні пісні / М. Сумцов. — Вид. 2-ге. — Черкаси : Сіяч, 1918. — 21 с.
38. Сумцов М. Старі зразки української народної словесності / проф. М. Сумцов. — Черкаси : Сіяч, 1918. — 32 с.
39. Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури слобідської України : вибрані праці / М. Ф. Сумцов ; упоряд., підготовка тексту, передм., післямова та прим. М. М. Красикова. — Харків : Атос, 2008. — 558 с. : іл.
40. Сумцов М. Ф. Слобожане : іст.-етногр. розвідка / М. Ф. Сумцов ; підгот. тексту, мовна ред., вступ. слово, прим. проф. Л. Ушкалова. — Харків : Рожко С. Г., 2017. — 255 с. : іл.
41. Сумцов М. Ф. Слобожане : іст.-етногр. розвідка / М. Ф. Сумцов ; підгот. тексту й мовна ред. Л. Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова В. Фрадкіна. — Харків : Акта, 2002. — 282 с.
42. Сумцов М. Ф. Слобожане : іст.-етногр. розвідка / проф. М. Ф. Сумцов. — [Харків] : Союз, 1918. — 238, [2] с. : іл.
43. Чабан М. Кашенко А. Ф. / М. Чабан // Діячі Січеславської "Просвіти" (1905—1921) : бібліогр. словник / Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка, Дніпропетр. від-ня. — Дніпропетровськ, 2002. — С. 232—241.
44. Чемерис В. Таємниця Анріана Кашенка / В. Чемерис // З любові і муки : розповіді про літ. і письменників / [голова редкол. і упоряд. В. Чемерис]. — Дніпропетровськ, 1994. — С. 39—48.
45. Шелухін С. Наша пісня / Сергій Шелухін. — Київ : Шлях, [1918?]. — 24 с.
46. Шуйський І. Революційний Харків Якова Довбищенка [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. — № 42. — 2017. — Режим доступу: https://dt.ua/HISTORY/revolyuciyniy-harkiv-yakova-dovbischenka-259820_.html. — Назва з екрана.

Alona Khailo

***The editions of folklore studies in 1917—1918 years
in special fund of the Book chamber of Ukraine:
bibliological research***

The author considers folklore studies or folkloristics editions of 1917—1918 years that are stored in the special fund of the Book Chamber of Ukraine — a part of the State Archive of Printing 1917—1976 years that wasn't separated and contains publications which were prohibited by censorship bodies. Editions of folklore studies are analyzed, as well as the writings in which folklore studies lies at the edge with other science, such as history, literary criticism or biographical studies. The statistical analysis of folklore studies editions is conducted: by the number of publications in general, by the place of publication, by the publishing house. Book analysis of folklore studies editions is carried out. Thus, the author examines not only the content of the book, but also appeals to the books reviews of 1917—1918 years: the journal "Knyhar. Litopys ukrainskoho pysmenstva", published by the Association "Chas" in Kyiv from September 1917 to March 1920, is chosen as the main source of reviews. The author considers names of compilers, in particular, the research work on the decryption of pen names and pseudonyms, information about unknown names is carried out. Furthermore, later and modern reissues of the researched writings are researched in the article. The author of the article also draws attention to illustrations and names of illustrators. The author also reviews the latest scientific publications devoted to the study of book publishing in 1917—1918, as well as folkloristic writings, which study the folklore activities of the authors of books, or directly books stored in the special fund of the Book Chamber of Ukraine. In addition to the well-known and studied figures (M. Sumtsov, M. Drahomanov, A. Kashchenko, N. Hryhoriiv) some little-researched names and writings are also identifies among the article (Y. Dovbyshchenko, S. Shelukhin, G. Kovalenko). This study may be termed multidisciplinary because it lies at the edge with of bibliography, book studies and folkloristics.

Keywords: *folklore studies, folklore, special fund, The Book Chamber of Ukraine, Knyhar, bibliography, folklore studies editions, folkloristic writings*

References

1. Haienko P. M. (1917). Nevolia busurmanska v ukrainskii narodnii poezii. *Knyhar*, 4, 191.
2. Harasym Ya. (1996). Kulturno-istorychna kontsepsiia folkloru v pratsiakh Mykhaila Drahomanova. *Moloda natsiia*, 2, 79—109.
3. Harasym Ya. (2009). *Narysy do istorii ukrainskoi folklorystyky: navch. posib.* Kyiv: Znannia.

4. Harasym Ya. (1996). Ranni folklorstychni pratsi Mykhaila Drahomanova: (pytannia nauk. metodu). *Mykhailo Drahomanov: doba ta idei: materialy Vseukr. nauk. konf., prysviach. 100-richchiu vid dnia smerti pysmennyka*, 54—67.
5. Hryhoriiv N. (2019). *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh*. Kyiv: Tsentr navch. lit.
6. Hryhoriiv N. (2011). *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh*. Kyiv: Veselka.
7. Hryhoriiv N. (1993). *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh*. Kyiv: Veselka.
8. Dmytrenko M. (2004). Vydatnyi ukrainskyi narodoznavets Mykola Sumtsov. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, 3, 3—15.
9. Dmytrenko M. (2004). Kulturno-istorychna shkola v ukrainskii folklorstytsi: vid romantyzmu do pozytyvizmu. *Materialy do ukrainskoi etnologii*, 4, 202—221.
10. Dmytrenko M. (2005). Mykhailo Drahomanov — doslidnyk folkloru. *Slovo i chas*, 6, 12—24.
11. Dmytrenko M. (2004). *Ukrainska folklorstyka II pol. XIX st.: shkoly, postati, problemy*. Kyiv: Stal.
12. Dovbyshchenko Ya. (1918). *Mykhailo Petrovych Drahomaniv: [biohr. ta diialn.]*. Kharkiv: Haz. "Nova Hromada".
13. Dombrovskiy O. & Dombrovskiy Ya. (2004). Do pytannia pro rol intelihentsii v stanovlenni pravovoi nauky v Ukraini. *Intelihentsia i vlada: Seriya: istoriia*, 3, 147—156.
14. Drahomanov M. P. (1918). *Novi ukrainski pisni pro hromadski spravy (1764—1880)*. (2nd ed.). Kyiv: T-vo "Krynytsia".
15. Drahomanov M. (1917). *Pro ukrainskykh kozakiv, tatar ta turkiv: istorychna rozvidka: z dod. pro zhyttia Mykhaila Drahomanova*. (4th ed.). Kyiv: Chas.
16. Drahomanov M. (1991). *Pro ukrainskykh kozakiv, tatar ta turkiv: istorychna rozvidka: z dod. pro zhyttia Mykhaila Drahomanova*. Kyiv: Dnipro.
17. Tarasova N. I. (2018). *Drahomanov-filosof: bibliohr. pokazhchik*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova.
18. Hryhoriev-Nash. *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh*. Kyiv: T-vo "Krynytsia".
19. Kozar L. (2004). Rozvytok ukrainskoi folklorstyky v konteksti natsionalnoho vidrozhennia kintsia XIX — pochatku XX st. *Materialy do ukrainskoi etnologii*, 4, 245—248.
20. Korytska H. R. (2013). Storinkamy kraieznavchoi spadshchyny A. Kashchenka. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*, 3, 92—95.
21. Korytska H. (2003). Folklorni motyvy v istorychnii prozi A. Kashchenka. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 15, 118—127.
22. Korytska H. (2012). Transformatsii folklornykh motyviv u tvorchosti Adriana Kashchenka. *Slovo i chas*, 1, 65—78.
23. Kostyuk I. (2002). Oleksander Hrushevskiy ta stanovlennia natsionalnoi nauky i vyshchoi shkoly na pochatku XX st. *Ukrainskyi istoryk*, 1, 152—155.
24. Loboda A. (1918). Ukrainski spivtsi i baikari. *Knyhar*, 9, 537.
25. Mandebura O. (1997). *Problemy ukrainskoi etnohrafii v naukovi spadshchyni Mykoly Sumtsova: dys. ... kand. ist. nauk*. Kyiv.
26. Mandebura-Noha O. (2011). *Mykola Sumtsov i problemy sotsiokulturnoi identychnosti*. Kyiv: IPIEND.
27. Mandebura-Noha O. (2014). Tvorchist Mykoly Sumtsova yak ob'ekt doslidzhennia etnologichnoi nauky: (do 145-richchia vid dnia narodzhennia). *Istoriia ukrainskoi etnohrafii: (elektron. zb. statei i materialiv)*, 2, 188—193.
28. Fradkin V. Z. (1999). *Mykola Fedorovych Sumtsov (1854—1922): bibliohr. pokazhchik*. Kyiv: Ridnyi kraj.
29. Tarasova N. I. (2012). *Mykhailo Petrovych Drahomanov: tvory: bibliohr. pokazhchik*. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova.
30. Naumovska O. (2009). Dukhovna ta moralna sutnist ukrainsiv z pohliadu na yikh tvorchist: (v nauk. otsyntsi M. Drahomanova). *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 31, 368—373.
31. Naumovska O. (1998). Natsionalna svidomist ta natsionalni kharaktery pisennosti z pohliadu M. Drahomanova. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 5, 85—90.
32. Naumovska O. (1999). *Folklorstychna spadshchyna Mykhaila Drahomanova: dys. ... kand. filol. nauk*. Kyiv: Kyiv. un-t im. Tarasa Shevchenka.
33. Pyrih R. Ya. (2005). Oleksandr Serhiiiovych Hrushevskiy. *Znevazhena Klio: [zb. st.]* (pp. 173—181). Kyiv.
34. Pidhora V. P. Lopata Vasyly Ivanovych. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=56411. Accessed 20 August 2019.
35. Prykhodko L. (2004). Oleksandr Hrushevskiy — doslidnyk istorii Ukrainy. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. T. 11*, 238—247.
36. Sumtsov M. (1917). *Vaha i krasa ukrainskoi narodnoi poezii*. (2nd ed.). Cherkasy: Siiach.
37. Sumtsov M. (1918). *Slobidsko-ukrainski istorychni pisni*. (2nd ed.). Cherkasy: Siiach.
38. Sumtsov M. (1918). *Stari zrazky ukrainskoi narodnoi slovesnosti*. Cherkasy: Siiach.
39. Sumtsov M. F. (2008). *Doslidzhennia z etnohrafii ta istorii kultury slobidskoi Ukrainy: vybrani pratsi*. Kharkiv: Atos.
40. Sumtsov M. F. (2017). *Slobozhane: ist.-etnohr. rozvidka*. Kharkiv: Rozhko S. H.
41. Sumtsov M. F. (2002). *Slobozhane: ist.-etnohr. rozvidka*. Kharkiv: Akta.
42. Sumtsov M. F. (1918). *Slobozhane: ist.-etnohr. rozvidka*. Kharkiv: Soiuz.
43. Chaban M. (2002). Kashchenko A. F. *Diachi Sicheslavskoi "Prosvity" (1905—1921): bibliohr. slovnyk*. Dnipropetrovsk, 2002.
44. Chemerys V. (1994). *Taiemnytsia Andriana Kashchenka*. In Chemerys V. (Eds.), *Z liubovi i muky: rozpovidi pro lit. i pysmennykiv*, 39—48.
45. Shelukhin S. (1918). *Nasha pisnia*. Kyiv: Shliakh.
46. Shuisky I. *Revoliutsiinyi Kharkiv Yakova Dovbyshchenka. Dzerkalo tyzhnia* (2017). https://dt.ua/HISTORY/revolyuciyniy-harkiv-yakova-dovbischenka-259820_.html. Accessed 20 August 2019.

Надійшла до редакції 20 вересня 2019 року